

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ

У статті розглядається історія вивчення проблеми лідерства в політичній думці, проаналізовано сучасні типології й класифікації в цьому напрямі; робиться висновок про те, що Україна сьогодні знаходиться на перехідному етапі від вождистського до раціонального лідерства.

М.Морар. Political leadership: problems of theory and methodology. *In the article the history of study of problem of leadership in a political mind is examined, the modern typology and classification in this direction are analysed; conclusion that Ukraine today is on the transitional stage from «vozhdzizm» to rational leadership is drawn.*

Політика відіграє велику роль у розвитку суспільства. Від того, яку політику проводить держава, уряд, залежать умови життя людей, їх добробут, можливість користування політичними правами і свободами. Політику визначають люди. Тому взаємодія особи і політики — одна з актуальних і центральних проблем сучасної історичної і політичної науки.

Сама по собі тема політичних лідерів і еліт у сучасному світі не може залишити байдужим не тільки фахівця, але й будь-яку людину, незалежно від того, в якій країні — вільній чи тоталітарній — їй випало жити. Це пов'язано з тим, що історичне минуле і сьогодення неможливо зрозуміти без урахування того, хто правив і править країною. Суспільство прагне знати все, що характеризує образ і політичне кредо загальнонаціонального лідера, незалежно від того, ким він є — президентом, главою уряду чи главою парламенту. Крім того, як справедливо відзначає А.Пахарев, суспільство уважно стежить за політичним життям впливових партій, громадських рухів та груп, лідери яких приходять до державної влади шляхом виборів або кадрових переміщень, зумовлених певними обставинами¹.

Щоправда, є автори, які зосереджуються переважно на позбавлених індивідуальності характеристиках політичних подій та на позбавлених індивідуальності причинах, які зумовлюють процес. На їх думку, особисті детермінанти малоістотні, оскільки їхні дії зумовлені політичним статусом, роллю, соціальними характеристиками,

тобто середовищем². І це так. Проте не можна не враховувати вплив особистих якостей суб'єкта владних відносин на політику.

Зрозуміло, історикиві набагато зручніше досліджувати об'єктивні процеси, але як бути тоді з історією «суб'єктивною», а по суті, — істинною? Історія, як відзначають багато дослідників — це доля часу, і подібно до людської долі вона завжди суб'єктивна, варіативна і мінлива³. Більше того, це історія людських емоцій і пристрастей, надій і сподівань, думок і вчинків, бо, як писав французький історик Марк Блок, «історія — наука про людей у часі». Ця думка особливо актуальна сьогодні, коли аналізуються політичні події, що відбуваються у світі і, зокрема, в Україні.

Тема ця важка через саму природу такого складного явища, як феномен політичного лідерства та еліти. Його вивчення вимагає розгляду предмета одночасно з декількох точок зору: теоретичної, емпіричної, історичної та економічної. Це має дуже велике і принципове значення, оскільки йдеться про проблему взаємин суб'єктивного та об'єктивного чинників у суспільстві, ролі особи та еліт у реалізації завдань політичного процесу, що розвивається.

Особливо актуальною є ця проблема для України. Драма історії України і її народу полягає в тому, що протягом тривалого часу український народ не мав своєї державності. Як народ, він сформувався, перебуваючи у складі Речі Посполитої⁴. Втративши державу, українці втратили свою соціальну і державно-політичну еліту. Упродовж століть чужі лідери та еліти нав'язували Україні принципи та основи організації життя. Інтереси цих еліт ніколи не збігалися з інтересами українського народу.

Сьогодні, вперше за довгі сторіччя історичного буття, доля українців — у їх власних руках. На жаль, Україна в особі своїх політичних лідерів за роки незалежності не визначилася остаточно у своїх головних пріоритетах, перебуваючи постійно в політичній конфронтації. Крім того, як справедливо відзначає Ф.Рудич, політична еліта України протягом тривалого часу не спромоглася визначити стратегію розвитку суспільства, шляхи вирішення проблем, що постали перед ним, не сконсолідувала суспільство, не змогла зробити для народу того, що повинна була зробити, маючи владу⁵.

Де шукати витоки цих проблем? У нинішній ситуації чи в дореволюційній історії? У чому дійсні причини такої глибокої політичної кризи української влади?

Таким чином, актуальність дослідження визначається не тільки всім перебігом політичної історії лідерства, а й наявними

проблемами політичного життя: формування нових політичних систем, нових соціально-економічних відносин. В усіх цих процесах безсумнівне і домінуюче значення має вплив вищих посадових осіб, який помітно зростає в міру утвердження державності.

Науковий інтерес до проблеми політичного лідерства був завжди. Античні філософи й історики приділяли велику увагу цій проблемі. Лідери в розумінні Платона, Геродота, Плутарха виступали справжніми творцями історії. Платон зображав лідера як людину, що вирізняється природженою схильністю до знання, любов'ю до істини, рішучим неприйняттям брехні. Її вирізняють скромність, благородство, справедливість, великодушність, духовна досконалість. У діалозі «Політик» він відзначав, що досить з'явитися одній такій особі, яка має у своєму підпорядкуванні державу, і людина ця зробить все те, чому тепер не вірять. Платон також стверджував, що правитель повинен володіти мистецтвом «пасти людей», як пастух або табунник — мистецтвом пасти волів або коней⁶.

Таким чином, уявлення Платона та інших античних мислителів про правителів мали виражений нормативний характер.

На противагу цим уявленням будував свою концепцію Н. Макіавеллі, який переніс проблему політичного лідерства зі сфери уявного в площину реального життя. Він не відштовхувався від нормативних категорій якостей особистості, але аналізував їх у безпосередньому зв'язку з ситуацією, що склалася, впливом оточення і психологією мас. Аналіз проводив на основі спостережень за реальною поведінкою правителя і його взаєминами з підданими⁷.

Н. Макіавеллі вважав, що політичний лідер — це государ, що об'єднує і представляє все суспільство, використовує будь-які засоби для підтримки громадського порядку і збереження своєї держави.

Аналізуючи на рівні свого історичного часу феномен політичного лідерства, він з'ясував природу, функції і технологію лідерства, а також намагався зрозуміти й обґрунтувати процес завоювання та утримання державної влади.

Внесок Макіавеллі в дослідження політичного лідерства полягає в тому, що він прямо поставив проблему самої влади, а фігура володаря — государя розглядалася в сутнісному прояві. Також він обґрунтував необхідність держави егоїстичною природою людини і потребою її насильницького приборкання.

Новий етап в осмисленні проблеми політичного лідерства пов'язаний з ім'ям Томаса Гоббса. У роботі «Левіафан» він уперше

в розгорненій формі поставив проблему законності влади і лідерства в суспільстві. Найголовніше в державному організмі — це влада. Влада, на думку Т. Гоббса, створена внаслідок повного відчуження на користь одного або декількох, хто цю владу одержує, а правитель — це людина, яка відіграє певну роль, залежну від впливу тих, хто його оточує. Отже, тут уперше даються відправні точки сучасних досліджень, співвідношення понять влади і лідерства⁸.

Певний інтерес становить волюнтаристська теорія лідерства, авторами якої були Томас Карлейль і Ральдо Уолдо Емерсон. Вони вважали основну масу людей «убогою в усіх відношеннях», яка не здатна нормально існувати без того, що направляє дії лідерів. Тому саме в «строкатому одязі» видатних особистостей виявляється божественне провидіння і творчий початок в історії⁹.

Помітний вплив на концепцію лідерства зробив Фрідріх Ніцше. Як відомо, він намагався обґрунтувати необхідність формування вищого біологічного типу людини-лідера, «надлюдину». В уявленнях Ніцше «надлюдина» не обмежена нормами існуючої моралі, стоїть по той бік добра і зла. Вона може бути жорстокою до звичайних людей і поблажливо-стриманою, доброзичливою у відносинах з рівними собі, з «надлюдьми». Її відрізняють високі життєві сили і воля до влади. Це сильна, вольова, розвинена і красива особа, що підноситься над людиною так само, як та перевершує мавпу. У концепції Ніцше в «надлюдині» відбилася дарвінівська ідея про еволюцію біологічних видів¹⁰.

Істотний вплив на сучасні концепції політичного лідерства зробив французький соціолог Г. Тард. Він вважав, що більшість населення не здатне до самостійної соціальної творчості і тому єдиним джерелом прогресу суспільства є відкриття, зроблені ініціативними й оригінальними людьми¹¹.

З традицією, що розглядає лідерів як джерело розвитку, принципово розходиться марксизм. Марксистській суспільствознавчій традиції взагалі притаманний класовий підхід до перетворень. У цьому ключі вона трактує і природу авторитету: спочатку авторитетне все те, що веде через класову боротьбу до забезпечення закономірних перетворень. Політичний лідер виступає тут найбільш послідовним, свідомим і вмілим виразником волі класу. Ф. Енгельс рішуче протестував проти того, щоб першим актом соціальної революції була відміна авторитету. Він вважав, що і прийдешня революція, і якась новостворена політична держава не

зможуть обійтися без методів і засобів суто авторитарних, коли одна частина населення нав'язує свою волю іншій його частині. Тим самим політичний авторитет ніби освітлює всі перипетії класових відносин і зникне лише з відмиранням політичної субстанції, тобто коли «суспільні функції втратять свій політичний характер і перетворяться на прості адміністративні функції, що спостерігають за соціальними інтересами»¹².

Вивчення літератури з проблем лідерства дає змогу дійти висновку, що термін «політичний лідер» широко використовується в сучасній політології, але дотепер за ним не закріпилося якесь певне значення. Нерідко він ототожнюється з поняттями «керівник», «вождь», «правитель», «глава». Проте очевидно, що не кожен правитель є лідером в узагальненому вигляді. Можна виділити такі підходи до трактування політичного лідерства:

1) лідерство як різновид влади, специфікою якої є спрямованість зверху вниз, але її носієм виступає не більшість, а одна людина або група осіб;

2) лідерство — це управлінський статус, соціальна позиція, пов'язана з ухваленням рішень, це керівна посада;

3) лідерство — це вплив на інших людей, але не будь-який вплив, а такий, для якого характерні чотири особливості:

а) необхідно, щоб вплив був постійним;

б) керівна дія повинна здійснюватися на всю групу;

в) політичного лідера відзначає явний пріоритет у впливі;

г) вплив лідера спирається не на пряме застосування сили, а на авторитет або хоч би визнання правомірності керівництва.

Лідер політичний — це або глава держави, або партії, громадської організації, руху. Він повинен спиратися на вирішальні ланки політичної системи, інакше неможливе його просування політичними сходами до самих її висот. Але в той же час сама політична система не повинна залежати від особистих якостей політичного лідера, його слабкостей і достоїнств¹³.

Таким чином, історія вивчення політичного лідерства являє собою приклад дивовижної різноманітності підходів, концептуальних моделей і парадигм, але вона поки що не увінчалася виробленням загальноприйнятої базової теорії. З того часу, як американські соціологи Дж. Шеннон і Л. Селічмен виступили із закликком до наукового вивчення цього феномена, і дослідження політичного лідерства оформилися як самостійна галузь суспільствознавства минуло півстоліття.

Слід зазначити, що нагальну потребу наукового вивчення політичного лідерства Л. Селічмен аргументував надзвичайним посиленням влади політичних керівників у 20-му столітті і потребою заповнити прогалини в традиційній демократичній теорії, яка до того часу нехтувала проблемою політичного керівництва. Л. Селічмен намітив низку напрямів майбутніх досліджень, а Дж. Шеннон у своїх роботах проголосив відносини між лідерами і веденими — суттю уряду. Становлення нової дисципліни зайняло приблизно два десятиліття. У цей період з'явився ряд емпіричних досліджень, концептуальна база яких запозичувалася, на перших порах з традиційних соціологічних доктрин, перш за все з теорії державної влади, теорії еліт (класичні роботи В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельса) і теорії групового лідерства.

До кінця 1960-х рр. процес оформлення досліджень політичного лідерства в самостійний розділ суспільствознавства був в основному завершений. Це ознаменувалося появою серій монографій і колективних робіт, в яких концепція політичного лідерства зайняла центральне місце. Честолюбні претензії нової сфери знань найяскравіше сформулював Д. Растоу, що запропонував розробити на базі концепції політичного лідерства «новий всеосяжний і динамічний теоретичний погляд на політичний процес загалом», тобто, по суті, нову парадигму політичної науки.

У 1970-ті роки з'явилися численні роботи, де публікувалися і результати регіональних досліджень. У 1977 р. вийшла праця, що претендувала на підбиття підсумків, — монографія Г. Пейджа «Наукове вивчення політичного лідерства»¹⁴. До початку наступного десятиліття на перший план знов виступили емпіричні дослідження: потрібно було переглянути і систематизувати величезний фактичний матеріал. Це супроводжувалося пошуками нових основ для широких концептуальних узагальнень.

Серед фахівців немає згоди навіть у питанні початкового визначення політичного лідерства. Одні дослідження розуміють лідерство як вплив, з обмовкою щодо ступеня величини або характеру цього впливу; інші — як управління, координацію або контроль; треті — як прийняття рішень; четверті згодні визнавати лідерами тільки новаторів (тих, хто «веде вперед»), керівників же, які керують по-старому або приймають хай і виправдані, але не оригінальні рішення, пропонують іменувати якимось інакше.

Історіографічний аналіз політичного лідерства свідчить про те, що автори, як правило, не проводять відмінності між концепту-

альними визначеннями, що претендують на виявлення і характеристику суті визначуваного феномена, і визначеннями операціональними, покликаними лише ідентифікувати об'єкти для подальшого аналізу. Перші мають відповіді на питання, що таке лідерство, останні — на питання, хто є лідером. Класифікацій і типологій політичного лідерства запропоновано стільки, що їх, у свою чергу, доводиться якось класифікувати і типологізувати. При цьому загальновідомою, хоча зовсім не загальноприйнятою, залишається на сьогодні лише типологія М. Вебера, а точніше, типологія, висхідна до М. Вебера, оскільки він запропонував, власне, не теорію типів політичного лідерства, а теорію типів законної влади. Тлумачення ж веберівської теорії в термінах політичного лідерства — плід діяльності наступних соціологів і політологів.

Вебер, як відомо, стверджував, що основою соціальної і політичної поведінки людини є не застигли класові детермінанти, але живі повнокровні спонукачі: інтереси, цінності і норми конкретного суб'єкта. Він взагалі розумів владу як шанс у рамках наявних соціальних відносин, можливість і здатність, незважаючи на опір, нав'язати свою волю — все одно, на чому цей шанс будується. Таке розуміння влади дозволяє розглядати її як якийсь капітал, яким у принципі може володіти кожен, тобто суб'єкти влади численні і неповторювані і втілюють самих себе¹⁵.

М. Вебер пропонує розділити потенційних і реальних професійних політиків відповідно до їх мотиваційних систем на дві групи: тих, хто живе для політики, і тих, хто живе за «рахунок» політики і «політикою», і диференційовано ставитися до надання їм владних повноважень, авторитету і можливостей впливати на суспільство. Він також вважав, що покора владі може бути заснована на звичці, емоційній прихильності, матеріальних інтересах або ідеологічних міркуваннях. Проте ані окремо, ані разом узяті ці підстави самі по собі не забезпечують, на його думку, стабільності влади. Для цього потрібний якийсь інтегруючий принцип, яким є віра в законність цієї влади, що перетворює просте панування на законну владу. Залежно від того, на чому засновано зазіхання на законність, Вебер розрізняв три ідеальні типи авторитету: раціонально-легальний, традиційний і харизматичний¹⁶.

Веберівська концепція харизматичного лідерства набула великої популярності, швидше, правда, в журналістському, ніж у науковому середовищі, де вона була піддана різноманітній і різнобічній критиці. Разом з тим, типологія політичного лідерства,

запропонована М. Вебером, зберегла свою актуальність. Багато політологів і сьогодні спираються на неї, аналізуючи діяльність різних політичних лідерів, осмислюючи феномен лідерства. Підвищений інтерес до його типології пояснюється багатьма причинами, серед яких виділяються такі: по-перше, в її рамках пояснюється феномен бюрократизації соціального управління і пропонуються засоби її обмеження. По-друге, виокремлення особливого типу лідерства — харизматичного — в руслі концепції плебісцитної демократії. Творчість М. Вебера в наш час викликає підвищений інтерес з погляду пошуку ефективних моделей зміни типів політичних режимів, переходу від тоталітаризму до демократії.

Інші класифікації політичних лідерів, залежно від принципу, покладеного в їх основу, можна розділити на шість основних типів: структурні, функціональні, стильові, ситуативні, оцінні та інтегральні. В основу структурних класифікацій політичного лідерства покладено відмінності в його організаційних формах.

З погляду А. Бентлі, відмінності між типами лідерства зумовлені відмінностями у відносинах, які існують між лідером і групою, а останнє, у свою чергу, зумовлене характером групи. Він виділяє чотири групи лідерів: 1) лідируюча група; 2) бос; 3) демагог; 4) посередник або правитель.

Д. Шлесинджер аналізує співвідношення між характерними рисами політичних партій і особливостями кар'єр їх лідерів. Характер кар'єри політичного лідера, за твердженням Шлесинджера, визначається організаційним типом партій і мало пов'язаний з її ідеологічною платформою¹⁷.

Функціональні класифікації базуються на посиленні, що структура лідерства є поєднанням ролей. Дж. Гасфілд розрізняє дві основні функції, які реалізуються лідерами суспільних рухів: мобілізаційну та артикуляційну. З одного боку, завдання лідера як провідника руху полягає у тому, щоб привернути до нього якомога більше прихильників, згуртувати їх і направити їхні зусилля на реалізацію програми руху. Для цього лідер повинен всіляко підкреслювати унікальність руху, відстоювати чистоту вчення і переконань його учасників. З іншого боку, лідер є представником руху зовні: у контактах з іншими рухами й організаціями та перед широкою публікою. При цьому він повинен шукати і акцентувати точки зіткнення між інтересами учасників руху та інтересами тих, з ким він вступає в контакт, тут недоречно виділяти своєрідність руху, навпаки, необхідно пов'язувати його цілі і програму

з загальноновизнаними цінностями. Ці функції можна, але часто складно об'єднати; іноді їх простіше розділити між різними лідерами шляхом розділення посад і повноважень або шляхом періодичної зміни лідерів, що по черзі виконують одну з функцій.

Д. Кац розуміє політику як діяльність з розподілу ресурсів і зміни існуючої соціальної структури. Відповідно, політичний лідер виступає або як правитель своєї групи, що відстоює її інтереси та добивається для неї привілеїв, або як ідеолог, що формує політику.

Класифікація функцій політичного лідерства, запропонована Дж. Даунтоном, більш деталізована. Він розрізняє два «модуси» лідерства: інструментальний і експресивний, причому, на його думку, інструментальна і експресивна діяльність вимагають людей різного складу характеру. Дослідник виділяє три інструментальні (вироблення цілей, комунікація, мобілізація) і дві експресивні (підтримка Я і натхнення) функції. Революційні ситуації, вважає Даунтон, особливо сприятливі для людей з яскраво вираженими здібностями до експресивного лідерства.

З погляду Г. Пейджа, політичний лідер виконує три основні функції: ефективною інтеграції, інструментального новаторства і збереження влади. Відповідно, на вищому рівні державної структури можна виділити три провідні політичні посади: голова держави (монарх, президент), голова адміністрації, уряду і керівник основної силової структури.

Г. Пейдж виділяє три типи політичних лідерів залежно від їх ставлення до соціальних змін: консерватор — орієнтований на мінімальні зміни, реформатор — на помірні, революціонер — на максимальні.

М. Бернс поділив політичних лідерів на дві основні категорії: лідери — перетворювачі і лідери — ділки. Перетворювачі пропонують свою модель суспільного розвитку, ділки ставлять конкретні прагматичні цілі і виробляють механізми їх досягнення. Для стабільної політичної системи характерний діловий тип лідерства, трансформуючо-перетворюючий.

Цікавий критерій типології політичних лідерів пропонує Ж.Бондель, який виділяє різну роль лідерів, залежно від того, якою дитиною він був у сім'ї: єдиною, старшою або молодшою¹⁸. Розділивши американські вибори на кризові і некризові, виявилось, що у 8 з 9 випадків кризових виборів обиралися перші і єдині сини, а в 12 з 21 не кризових до влади приходили молодші сини.

Залежність була також встановлена між становищем дитини в сім'ї і стилем лідерства. Первістки більше уваги приділяють зовнішньополітичним чинникам, іноді провокують міжнародні конфлікти, молодші — орієнтуються на розв'язання проблем шляхом компромісів, а єдині — намагаються ліквідувати розломи у суспільстві¹⁹.

Аналіз західної літератури з проблеми політичного лідерства свідчить про те, що в рамках політичної науки і суміжних дисциплін не існує згоди вчених з приводу того, чому одні люди стають політичними лідерами, а інші ні, якою є природа політичного лідерства. Відома велика кількість теорій, які по-різному трактують природу лідерства та його механізм. Звичайно виділяють теорію рис, ситуаційну теорію, інтеграційну, теорії конститuentів (послідовників) психологічної теорії.

Політичне лідерство сьогодні має досить широке висвітлення в літературі, яке може характеризуватися як інформаційне, суспільно-політичне, аналітичне. З-поміж політологічних видань добре відомі праці російських вчених Г.Ашина, К.Гаджиєва, О.Панаріна, В.Пугачова, В.Согріна, О.Ципка.

Вагомий внесок у розробку історії політичного лідерства зробили сучасні українські вчені Ю. Левенець, В. Литвин, Ф. Рудич, А. Пахарєв, М. Михальченко, В. Кремень, В. Солдатенко, Д. Видрін²⁰. Однак аналіз наукових робіт не дозволяє вивести якесь одне смислове формулювання цього явища. Політичне лідерство трактується як: 1) центр групових процесів; 2) вияв особистісних рис; 3) мистецтво досягнення єдності; 4) інструмент досягнення мети або результату; 5) ставлення до влади; 6) дія та поведінка.

У політологічному аспекті політичне лідерство — це суспільно-політичний процес, за якого одна, а іноді й кілька осіб беруть на себе й виконують роль керівника, провідника певної соціальної групи, громадсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства в цілому. Крім того, як справедливо відзначає А. Пахарєв — лідерство, це не тільки набір неординарних якостей і здібностей лідера, а й особливий вид міжособистісних взаємин, і його вплив є цілеспрямованим і передбачуваним, характеризується тривалістю часу та динамічністю²¹.

Аналіз політичних концепцій з проблеми визначення поняття політичного лідерства показує, що гостра різниця у поглядах авторів зазначених концепцій скоріше стосується оцінок ефективності лідерства у сфері взаємодії та взаємовпливів між лідером та

його послідовниками, а також у розподілі владних повноважень, які здійснює лідер між своїми прихильниками.

Важливо виділити два аспекти цього феномена: 1) визначення формально-посадового статусу лідера, пов'язаного з володінням владою; 2) виявлення суб'єктивної діяльності лідера з виконання покладеної на нього соціально-політичної ролі. Перший аспект має ключове значення для оцінки індивіда як політичного лідера. Другий — обумовлює лише збереження владної посади, а також слугує для оцінки лідера як результативного або нерезультативного.

У питанні про політичне лідерство в Україні, як справедливо відзначає Ф.Рудич, слід виходити з того, що політична еліта України, її лідери протягом багатьох сторіч формувалися залежно від центральної влади. В сучасній Україні політичну еліту представляють колишні партійні, профспілкові, комсомольські функціонери, а також представники національно-демократично налаштованих верств²².

Можна виокремити три групи політичних лідерів України. До першої слід зарахувати політичних діячів, відомих в українському суспільстві, які обіймали чи обіймають високі державні посади; другу утворюють політичні лідери партій і рухів, профспілок, громадсько-політичних об'єднань; третю групу становлять представники регіональних політичних угруповань.

Історичний і політологічний аналіз дозволяє зробити висновок, що Україна на сьогодні знаходиться на перехідному типі лідерства — від вождистського до раціонального. Лідерство В. Ющенко втілює цей тип: помітний вплив колишніх політичних традицій у прийнятті рішень, невелика соціальна ефективність реформ, висока частка політичної риторики, відсутній механізм політичної відповідальності еліти та лідерів. Перехід до раціонально-легального типу лідерства, що спирається на легітимні регулятори, ускладнюється рядом причин, перш за все типом національної самосвідомості. У масовій свідомості українського населення зберігається ставлення до лідера швидше як до якоїсь містичної фігури, ніж як до цілеспрямованого перетворювача.

У сучасній політології називаються чотири збірні образи лідера: прапорonoсця, служителя, торговця і пожежника. У реальному житті ці чотири ідеальні образи лідерства звичайно не зустрічаються в чистому вигляді, а поєднуються в політичних діячів у різних пропорціях. Поведінка лідера, згідно з найпоширенішою

в сучасній науці концепцією, є результатом взаємодії двох джерел: його дій та об'єктивної обстановки, значення якої визначається трьома факторами:

- 1) вона впливає на формування особистості лідера;
- 2) ставить перед ним проблеми;
- 3) створює умови, за яких лідеру доведеться вирішувати проблеми, зокрема коло його потенційних прихильників і противників.

Результати дослідження показують, що українське суспільство відчуває гострий дефіцит моральних авторитетів, імен, особистостей, думка і позиція яких були б беззаперечними для нації. Минулі парламентські і президентські вибори в Україні дають змогу виділити такі особливості:

– політичний ринок (ринок лідерів і нових ідей) виявився дуже бідним. Нових лідерів за ці роки практично не з'явилось. Про це свідчить тенденція повторного використання одних і тих самих політиків (Ю. Тимошенко, В. Янукович, В. Ющенко);

– час лідерів-теоретиків, романтиків і ідеологів фактично закінчився, настав час лідерів-прагматиків, господарників, здатних ставити реальні завдання, організовувати суспільство на створення якісно нового рівня життя. Бо мало мати власні кордони, герб і гімн. Життя має поліпшуватися і поліпшуватися для всіх;

– в Україні, незважаючи на істотні зміни в політичному житті, залишився, по суті, колишній тип лідерства, тобто зберігається традиція лідерської поведінки вождистського типу, заснована на харизмі та особистій відданості до персони, що втілює верховну владу;

– чим глибша політична криза, тим швидше зростає в громадській свідомості розуміння необхідності виходу на політичну сцену нової генерації політичних лідерів, у яких політична діяльність має стати їх професією.

Політичне лідерство полягає в діях, направлених на зміну середовища. Його специфічний характер залежить від комбінації трьох факторів: особисті риси лідерів, інструменти, які вони мають у своєму розпорядженні, і ситуація, з якою вони мають справу. У зв'язку з цим дуже важливо виявити, які якості і здібності необхідні сучасному лідеру. Можна навести ідеальний набір якостей процвітаючого лідера, описаних у сучасній вітчизняній і західній літературі. Але, як правило, в очах більшості людей лідер характеризується п'ятьма якостями:

1. Здатність кваліфіковано акумулювати та адекватно виражати у своїй діяльності інтереси широких мас, служити своєму народу.

2. Інноваційність — здатність постійно висувати нові ідеї та удосконалювати їх. Конструктивність мислення політика виявляється в його політичному кредо, вираженому в програмі, яка має бути мотиваційною.

3. Політична інформованість — об'єктивно має відображати становище, яке складається на межі інтересів соціальних груп, регіонів, націй і держави в цілому.

4. Здатність відчувати політичний час — своєчасно вживати заходів. Лідер, який іде на компроміс раніше певного часу, втрачає авторитет, а той, хто йде із запізненням, втрачає ініціативу і може зазнати поразки.

5. Не тільки запропонувати суспільству проект майбутнього, бажаного більшістю громадян, але й переконати їх у тому, що шляхи просування вперед відомі та досяжні.

Більшість дослідників справедливо відзначає, що найхарактерніша помилка сучасних лідерів — це підміна мети засобами її досягнення. Так було багато разів в історії та продовжується і сьогодні на макро- і мікрорівні. Якщо мета — підвищення добробуту і вільний розвиток народу, то засоби — це демократизація і ринок. Але частина засобів розглядається як мета. Зрозуміло, розробка механізмів поставленої мети є найважливішим елементом діяльності політичного діяча, але неприпустимо змішувати мету і засоби.

Історичний та політологічний аналіз свідчить про те, що проблема політичного лідерства делікатна. Аналізувати події і діяльність особистостей — справа неминуче суб'єктивна. Тому не можна впадати в крайнощі — або перебільшувати роль лідера, або недооцінювати його можливості та здібності. Треба зважати на те, що багато залежить від оточення лідера, помічників, радників. Якості лідера також багато в чому залежать від стану суспільної атмосфери, від уміння знаходити взаєморозуміння з громадськістю. На сьогодні в умовах політичного суперництва велике значення має проблема формування і висунення молодих лідерів. Нова генерація політичних лідерів повинна проходити спеціальну підготовку та відбір, професійно займатися політичною діяльністю, діяти в межах демократичних норм і процедур прийняття політичних рішень, взаємодії різних видів влади. І, найголовніше, в основі всього має бути поставлена тріада: мораль — правда — справедливість.

---

¹ Пахарев А.Д. Политическое лидерство и лидеры. — К., 2001. — С. 4.

² Ковтюх Г.С. Некоторые аспекты политической психологии. — М., 2000. — С. 10.

³ Курас І. Українське суспільство на рубежі століть: утвердження реформаторського курсу // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. — К., 2003. — Т.4. — С. 271–272.

⁴ Грушевский М. Иллюстрированная история Украины с приложениями и дополнениями / Сост. И.И.Брояк, В.Ф.Верстюк. — Донецк:000 ПКФ «БАО», 2004. — С. 613.

⁵ Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. — 2-е вид., стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 465.

⁶ Платон. Политик // Соч., в 3 т., т. 3, часть 2. — М., Мысль, 1972. — С. 39.

⁷ Макиавелли Н. Государь. Рассуждение о первой декаде Тита Ливия. О военном искусстве. — М., 1996.

⁸ Гоббс Т. Избранные произведения. — М.: Мысль, 1965. — Т.2. — С. 202–205.

⁹ Карлейл Т. Французская революция. История. — М., 1991. — С. 196, 544.

¹⁰ Ницше Ф. Так говорил Заратустра. — М, 1990. — С. 286.

¹¹ Введение в политологию. — М., 1985. — С. 115.

¹² Энгельс Ф. Об авторитете // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. — Т. 18. — С. 305.

¹³ Введение в политологию. — М., 1995. — С. 115; Блондель Ж. Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу. — М., 1992. — С. 10; Ильин М.В., Коваль В.И. Личность в политике: «Кто играет короля?» // Политис. — 1991. — №6. — С. 138.

¹⁴ Бирюков Н.И. Политическое лидерство: определение и классификация // Концептуализация политики, выпуск XXI. — М., 2001. — С. 11.

¹⁵ Зарубежная политическая наука: История и современность. — М., 1990. — Вып.1. с 77.

¹⁶ Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М.: Избранные произведения. — М., 1990. — С. 646–706.

¹⁷ Бирюков Н.И. Указ. соч. — С. 17–20.

¹⁸ Блондель Ж. Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу. — М., 1992. — С. 86.

¹⁹ Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / Под ред. Мелешкиной Е.Ю. — М., 2001. — С. 203.

²⁰ Выдрин Д.И. Невостребованные идеи. — К., 1992.; Левенец Ю.А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку. — К., 2001.; Пахарев А.Д. Указ. соч. — К., 2001.

²¹ Пахарев А.Д. Указ. соч. — С. 29.

²² Рудич Ф.М. Політологія: підручник. 2-е вид. — К.: Либідь, 2006. — С. 438.